

Lliçó Inaugural
Curs Acadèmic 2018-2019

UNA APOLOGIA
DEL DRET

per
Manuel Atienza Rodríguez

Catedràtic de Filosofia
del Dret

Lliçó Inaugural

Curs Acadèmic 2018-2019

U n i v e r s i t a t d ' A l a c a n t

UNA APOLOGIA DEL DRET

MANUEL ATIENZA RODRÍGUEZ
CATEDRÀTIC DE FILOSOFIA DEL DRET

Facultat de Dret

Ens trobem a l'any 2048. L'escena té lloc en una sala de juntes d'una universitat del sud-est espanyol: la primera, en el segle XXI, a tenir en el seu claustre un premi Nobel; més de cent anys després del que va ser concedit al gran Ramón y Cajal. Fa poc temps (pocs anys; potser només mesos) que Europa ha eixit de la greu crisi institucional, social, cultural i de tot tipus per la qual havia travessat les últimes dècades. El *“miracle”* (si així es pot anomenar) s'ha produït per la conjunció d'una sèrie de factors, en part atzarosos: alguns canvis providencials en els governs dels països mundialment hegemònics, una certa millora en la situació econòmica, diversos descobriments científics i tecnològics d'un gran impacte en els sectors del transport, de l'energia, del medi ambient i de la salut i, sobretot, la posada en pràctica d'algunes mesures de política social, com una ajuda efectiva per part de la Unió Europea al desenvolupament dels països africans i la instauració d'una renda bàsica europea (aplicable a tots els majors de 18 anys), que han contribuït decisivament a combatre la tendència a la tribalització, al nacionalisme, al populisme i a la xenofòbia que han assolat el continent durant les primeres dècades del segle XXI.

En aquest context d'un cert optimisme social s'ha plantejat també la necessitat de reformar les universitats. Per fortuna, no sembla tractar-se d'una reforma més: les autoritats europees no l'han presentada en aquest cas com *“un pas endavant en la política de...”*, sinó més aviat com *“el reconeixement d'un fracàs i la necessitat de rectificar-ne el rumb”*; i la ministra espanyola del ram ha acabat el seu discurs parlamentari de defensa del projecte de llei de reforma (que en una bona mesura segueix les directrius europees) amb aquestes paraules: *“La universitat espanyola ha de recuperar el sentit comú”*; *“necessitem canviar en profunditat la institució”*. La llei en qüestió (aprovada ja fa alguns mesos) ha introduït canvis molt significatius en el govern de les universitats i també en l'elaboració dels plans d'estudi. En relació amb això últim, s'ha fet una reducció dràstica del nombre de les titulacions que poden oferir les universitats i s'han establert directrius clares pel que fa a les matèries bàsiques de cadascuna d'aquestes. A més, s'han previst cursos (dos quadrimestres) que han de ser comuns, el primer, per a totes les titulacions sense excepció, i el segon, per a les que formen part d'un mateix grup disciplinar: humanitats, ciències socials, enginyeries, etcètera. Falta encara per decidir quines han de ser aquestes matèries comunes i, per a tractar sobre el tema, amb la finalitat de preparar un informe per al Ministeri, el rector ha convocat diversos professors sèniors de cadascuna de les Facultats de la Universitat. No és aquesta, per cert, la primera reunió que han tingut.

—Rector X: “Té la paraula la professora Y, de la Facultat Dret, que m'ha dit que vol contestar els diversos dubtes que

li havíem plantejat en la sessió anterior sobre la conveniència, la justificació, que Dret siga una d'aquestes matèries comunes. Quan vulgues.”

—Professora Y: “Moltes gràcies. Em propose fer tota una apologia del Dret, com he comentat abans al rector, però vull dir també alguna cosa, prèviament, sobre el que ha sigut la vida universitària a Espanya, en particular en aquest centre, durant les últimes dècades; té a veure, com ho veurem, amb la meua apologia del Dret.

Ja sé que tots els que estem ací som crítics, en més o menys mesura, pel que fa a la situació a què s’hi havia arribat i, per tant, partidaris d’una reforma en profunditat de la institució. La sensació que les coses han anat malament és inevitable, però no vull caure en el catastrofisme, perquè tampoc crec que es pugui parlar exactament d’una catàstrofe, com alguns han fet. Moltes coses, efectivament, s’han fet molt malament, qualsevol de nosaltres podria esmentar un bon nombre d’autèntics disbarats relacionats amb l’organització de la docència, la promoció del professorat, el govern de la institució. . . però, amb tot, a la universitat, ha seguit havent-hi vida, vida intel·lectual, i cal reconèixer que ni tan sols la desapareguda *ANECA*, amb el seu sistema d’acreditacions, va impedir que accediren a la titularitat i a la càtedra un bon nombre de professors excel·lents; que ha seguit havent-hi investigació i que aquesta, fins i tot, ha augmentat, sobretot —això sí— en el camp de la ciència i la tecnologia més vinculades amb els interessos dels poders econòmics; i que fins i tot hem sigut capaços de formar molts professionals que exerceixen un paper destacat en la societat i que han contribuït, en definitiva, al fet que hàgem superat una situació de crisi que semblava endèmica.

Si em permeteu una referència personal. El meu pare (que com alguns sabeu va ser professor d’aquesta universitat) era un d’aquells intel·lectuals d’esquerres que semblava obsessionat per subratllar, a cada moment, com anava tot de malament, començant per la universitat. Cada any, els estudiants a què feia classe semblaven pitjors que els de l’any anterior. *“Les dobles titulacions d’ara —deia— equivalen aproximadament a mitja llicenciatura d’abans”*. Sobre la *“nova pedagogia”*, que tant impacte va tenir en els estudis universitaris en els començaments d’aquest segle (i abans, en els de ensenyament mitjà), solia repetir una frase d’un amic i col·lega que sintetitzava, segons ell —o ells—, el que proposaven aquells pedagogs: *“no cal ensenyar res, però cal ensenyar-ho bé”*¹. I es vanagloriava que ell s’esforçava per no conèixer la normativa universitària, per a poder incomplir-la amb més comoditat. Bé, no dic que no tinguera una mica de raó, però recorde que aquell discurs pessimista tendia més aviat a fer-me sortir de polleguera, i no crec tampoc que contribuïra molt a millorar les coses. En realitat, el que va fer ell, com d’altres professors de l’època, va ser simplement desentendre’s de la institució (no participar activament en els òrgans universitaris), dedicar-se al que li agradava (li agradava estudiar, fer classe i discutir) i donar-nos la llanda, de tant en tant, als qui estàvem a prop: ho justificava dient que formava part de la seua professió (ell era filòsof del Dret) com ja ho havia dit —i fet— Sòcrates en l’Atenes del seu temps: el filòsof era com un tave que amb el seu agulló despertava els ciutadans i els allunyava

1.- Es tracta de Juan Antonio García Amado (a “Bologna y la enseñanza del Derecho”, *El Cronista del Estado Social y Democrático de Derecho*, núm. 5, 2009).

de la tendència a la mol·lície. Però, en fi, aquest no és exactament el camí que jo vull seguir-hi: hi ha una via mitjana entre desentendre's de les coses i criticar-les acerbament.

Si em sembla que hem de ser molt conscients de tot el que s'ha fet malament (i hi insistisc, ha sigut molt), és perquè això pot ajudar-nos a evitar errors futurs, a millorar. Resulta sorprenent, a més, comprovar que el diagnòstic dels mals de la universitat no era difícil de fer i, de fet, poden trobar-se no pocs documents de l'època que així ho testimonien. En general, els crítics en què estic pensant van assenyalar que el sistema de govern de la universitat era equivocat, entre d'altres coses, perquè no encoratjava al fet que els qui assumiren les majors responsabilitats foren els millors; que les comunitats autònomes havien “*capturat*” la universitat i produït una desraonada proliferació d'universitats; que ‘*l'autonomia universitària*’ feia un paper summament negatiu, igual que el fenomen de la sindicalització i la (creixent i asfixiant) burocratització; que la ‘*democràcia*’ universitària s’havia convertit en una forma de corporativisme, en la qual els membres de l’organització perseguïen els seus interessos particulars i no els generals de la societat; que el nivell de formació dels estudiants era deficient i tampoc era molt satisfactori el del professorat, ocupat més que en qüestions substantives, a salvar absurdes exigències burocràtiques, sense que hi haguera res semblant a una vertadera comunitat d'alumnes i professors; que el sistema de selecció i promoció del professorat era profundament insatisfactori i segurament únic en el món: a partir d'un cert moment van desaparèixer pràcticament les proves públiques, l'endogàmia va aconseguir extrems grotescos i els criteris substantius van ser substituïts per exigències burocràtiques que encobrien, en realitat, la major de les arbitriarietats; etcètera, etcètera.

Bé, segurament també ací hi haja alguna exageració però, si volem ser honestos, hem de començar per reconèixer que els universitaris espanyols han sigut, en general, molt poc crítics amb la situació (potser a més d'un sorprenga que, a més, les crítiques no hagen vingut dels més joves, sinó més aviat dels professors amb més experiència); que els conreadors de les anomenades “*ciències dures*” s’han limitat quasi sempre a reclamar més recursos, més diners, com si aquest fóra l'únic problema que afligia a la universitat; i que han sigut més aviat els professors d'humanitats, dels sabers “*més blans*”, i, en el que ací m'interessa, els juristes, els més capaços de veure, si no el naufragi, almenys la via d'aigua seriosa que s'obria en la institució.

Novament, no vull incórrer en excessos i em done perfecte compte que l'anterior no pot referir-se als juristes sense més. La major part dels professors de Dret es van deixar portar per la tendència general a l'acceptació acrítica del que s'imposava. I no es pot oblidar el paper nefast que van tenir no pocs degans en la implantació de plans d'estudi que amb molta freqüència van ser el resultat del mercadeig d'interessos gremials. Però, amb tot, crec que va haver-hi més juristes que científics, en el sentit més estricte de l'expressió, entre els (pocs) que es van adonar que l'anomenat procés de Bolonya significava fonamentalment rendir-se al neoliberalisme llavors tan puixant i passar a considerar la universitat com una peça més en el teixit empresarial. Aquell projecte, d'altra banda, va fracassar, ja que no era viable (per raons molt evidents: la lògica empresarial no pot ser la d'una institució com la universitat), però va tenir,

entre altres efectes molt negatius, relegar les matèries anomenades formatives que, òbviament, no podien trobar molta conveniència en aquest esquema. Un jurista d'aleshores², en un to de suau ironia, va reivindicar els “*sabers inútils*” (la història, les filologies, la crítica literària, la filosofia, la musicologia...) que, com ara estem començant a veure, poden convertir-se en els més útils dels sabers, una vegada que la intel·ligència artificial i la robòtica estan augmentant el temps que podem dedicar a tasques no productives econòmicament parlant. I van ser també els juristes, sobretot, els qui van denunciar el paper tan negatiu de la, tan aclamada per tanta gent, autonomia universitària. Un d'ells la va titllar de mite, d'engany³, en la mesura en què no es va entendre simplement com un aspecte de la llibertat d'expressió (la llibertat de càtedra), sinó que es va pensar que l'autonomia es referia a l'organització de la institució, i atès que això tenia molt poc sentit, en el que va derivar semblant “*dret fonamental*” va ser, més aviat, en corporativisme, en endogàmia i en burocratització. Ja que com serà autònoma una institució pública que té les fonts de finançament que vénen —i han de venir— necessàriament de fora, o siga, dels poders públics, precisament perquè compleix funcions que involucren la societat en el seu conjunt, i no solament als de “*dins*”? I quina autonomia era aquella que —per posar-ne un exemple que ens va tocar de prop— no podia impedir que el poder polític (bé és cert que actuant il·legítimament, encara que el Tribunal Constitucional validara aquella manera de procedir) amputara a l'organisme un dels seus membres —una de les seues Facultats— en contra, no cal dir-ho, de la seua voluntat? Hi va haver també, al començament de la implantació del Pla Bolonya, un moviment recolzat per molts professors de Dret (de signe polític molt divers) per a evitar que els estudis jurídics entraren a formar part del que, després es va veure, era poc més que un programa publicitari, però que tant va contribuir a deteriorar la institució. I, en fi, per posar-ne un últim exemple (si voleu, per recordar una anècdota), fa també molt de temps, ni més ni menys 30 anys (m'estic referint, doncs, a l'any 2018), aquesta universitat va aprovar un pla docent ple d'insensateses, però al qual, per increïble que semble, només s'hi va oposar la Facultat de Dret.

Tot això ho porte ací a col·lació perquè es veja que la cultura jurídica no fomenta —com de vegades se suposa— un esperit acrític o, almenys, no més que la cultura científica. Potser, fins i tot, caldrà dir que els juristes, amb una certa freqüència, mostren tenir més capacitat que els científics per a entendre aspectes rellevants del món social, que és, al cap i a la fi, en el que tots estem instal·lats, la ciència inclosa? Però com és això possible? S'equivocava tant Saint-Simon quan plantejava, al començament del segle XIX i de la primera revolució industrial, la seua famosa paràbola? Suposem —deia— que França perdera de manera imprevista a una part considerable dels qui treballen en la ciència i en la indústria; si ocorreguera aquesta desgràcia —seguiu—, el país es convertiria en un cos sense ànima i perdria el seu lloc de preeminència entre les nacions. Però, no obstant això, si aquest infortuni passara amb els juristes (o

2.- La referència és a Francisco Tomás y Valiente: *Discurso de recepción como doctor honoris causa por la Universidad de Salamanca*, 1995.

3.- Francisco Sosa Wagner, *El mito de la autonomía universitaria*, Thomson-Civitas, Madrid, 2004

també els polítics o els homes d'Església) —així continuava la paràbola—, sens dubte, el país patiria un dur colp des del punt de vista emocional, però la seua prosperitat no correria cap perill.

Aquesta idea de la no necessitat del Dret (o de la fàcil substitució dels qui s'ocupen de les funcions que avui considerem jurídiques: jutges, advocats, legisladors...) té un llarg recorregut històric i —per què no dir-ho— crec que constituïa el rerefons d'algunes de les crítiques que hi ha hagut en l'anterior reunió que hem tingut. Començaré (o continuaré) llavors per ací en la meua apologia del Dret, o siga, en la defensa que “Dret” o, potser millor, “*Cultura Jurídica*”, siga una de les matèries quadrimestrals que haurien de cursar tots els estudiants universitaris.

La pretensió de construir un ordre social que no necessite recórrer al Dret ha sigut un tret comú a quasi tots els dissenys d'utopies que hi ha hagut en aquest món; i, comprensiblement, en l'altre món (en les visions religioses de l'home), el Dret tampoc sembla tenir molt a fer: la “*comunió dels sants*” no necessita per res d'autoritats ni de mitjans coactius; la gràcia de Déu ha de ser suficient. Per posar un parell d'exemples d'utopies polítiques dels últims temps: en els models de societat anarquista i comunista es prescindia tant del Dret com de l'Estat; l'existència mateixa d'aquestes institucions era considerada pels seguidors d'aquests moviments com a incompatible amb la vertadera llibertat i la vertadera justícia. I per aquest motiu en el Manifest del Partit Comunista (un text, un pamflet polític, que va tenir una extraordinària influència i de la publicació del qual s'acompleixen ara, en l'any 2048, el 200è aniversari), Marx i Engels albiraren un tipus d'associació en la qual hauria desaparegut la necessitat de recórrer a la coacció i en la qual “*el lliure desenvolupament de cadascun —escrivien— serà la condició del lliure desenvolupament de tots*”; Engels va anar encara més enllà en suposar que, en el curs del desenvolupament històric, l'Estat (i el Dret) quedarien relegats al museu d'antiguitat, al costat de la roda i la destal de bronze.

D'altra banda, és un fet ben establert per l'antropologia social que, en contra del que suposen molts juristes que segueixen repetint el vell adagi: “*ubi societas ibi ius*” (on hi ha societat hi ha també Dret), el Dret no ha existit sempre, o siga, hi ha hagut societats que se les han apanyat sense aquest: per a fer possible el control social hi ha hagut prou amb recórrer a una normativitat que no tindria sentit anomenar jurídica, sinó més aviat moral. Però sabem també que totes les societats que han aconseguit un cert grau de complexitat social (de conflictivitat social) han tingut algun tipus de sistema jurídic, és a dir, han hagut d'establir autoritats i dotar-les de mitjans coercitius per a fer complir les normes. (El que sí que sembla incontestable és que sense cap tipus de normativitat no podria haver-hi una societat). El que això siga així es deu a alguns trets de la naturalesa humana i de la naturalesa de les coses. De manera que, seguint a un famós iusfilòsof del segle XX⁴, podem dir que atesa la vulnerabilitat humana, la igualtat aproximada, l'altruisme limitat, els recursos limitats i la comprensió i la força de voluntat també limitades dels homes, una societat necessita, per a poder perdurar, tenir un cert tipus de normes (que posen límits a la violència, que instauren algun sistema

4.- Herbert L. A. Hart, *El concepto de Derecho* (trad. de Genaro Carrió), Abeledo-Perrot, Buenos Aires, 1963.

de propietat, que fixen sancions, que estableixen autoritats...) a les quals solem anomenar jurídiques. Dit d'una altra manera, les fonts del conflicte social no radiquen únicament en dèficits en el procés d'educació i de socialització de l'individu (com van pensar molts anarquistes), ni tampoc en la divisió de la societat en classes (segons el marxisme clàssic). Ja fa prou temps que vivim en les societats postindustrials com per a poder comprovar que la paràbola de Saint-Simon es basava en una percepció errònia de com eren les coses i com ho serien en el futur, ja que les nostres societats estan cada vegada més jurídicades i les professions jurídiques estan molt lluny d'haver desaparegut: seguim necessitant —cada vegada més— advocats, jutges, legisladors...

No vull eludir tampoc la possibilitat a què algú es va referir en una de les nostres reunions anteriors. M'adone que el desenvolupament científic i tecnològic podria fer, en efecte, que deixàrem arrere l'Homo sapiens i dissenyàrem una nova espècie d'éssers als quals ja no fóra aplicable tot l'anterior, ja que haurien deixat de ser (almenys alguns d'ells) humans, en el sentit estricte de l'expressió. De posthumanisme o transhumanisme es parla des de fa aproximadament mig segle i estic d'acord que la societat completament posthumana probablement no necessitaria ja del Dret: el control social hauria passat a ser competència de l'enginyeria genètica, de la neurociència, de la intel·ligència artificial... que, sens dubte, proveeixen mecanismes molt més eficients que els del Dret, però també molt més temibles, almenys mentre seguim considerant com els nostres valors els generats en l'època de l'Humanisme i de la Il·lustració. De manera que una societat sense Dret ara sí que és possible, però segurament tindria els trets que solem atribuir a les distòpies; el risc que deixem de ser aproximadament iguals, que alguns puguen tornar-se pràcticament invulnerables, que es pugui condicionar la conducta d'una manera que no calga ja infringir les normes, etcètera, és, sens dubte, un risc superior al de viure en societats organitzades jurídicament.

(La professora Y fa una pausa per a beure una mica d'aigua).

Supose que molts estareu pensant que, efectivament, no es pot, o no és convenient, prescindir del Dret, i que tot l'anterior m'ho podia també haver estalviat per superflu. Però jo crec que té la seua importància recordar-ho, per a així poder fer front millor a les dues objeccions que, de fet, m'havíeu plantejat en la sessió anterior. No les reproduiré literalment, però el seu sentit podria expressar-se així: La primera diria que hauríem de considerar el Dret, a tot estirar, com un mal necessari, com una cosa d'un valor purament instrumental; si voleu, com un mitjà amb el qual (de vegades) poden obtenir-se valuoses finalitats. I la segona (connectada amb l'anterior), és la idea que aquest conjunt d'instruments en què consistiria el Dret no fa, en realitat, un paper d'una gran rellevància en la totalitat social. Doncs bé, si les coses foren així, llavors efectivament no estaria justificat que tots els estudiants universitaris hagueren de cursar una matèria de cultura jurídica. Però és que les coses disten molt en aquest cas.

Per descomptat, és molt raonable pensar que hem de considerar com un mal el recurs a la força física per a ordenar la societat, igual que també seria un mal posar límits a la llibertat d'acció dels individus (una conseqüència, aquesta última, inevitable de tenir normes). Però ocorre que, d'una banda, no sembla absurd sostenir que la coacció no és

realment un tret lògicament necessari d'un sistema jurídic, sinó, més aviat, una *“necessitat pràctica”*, una cosa que acompanya la vida del Dret, però que no formaria part de *“l'essència”* d'aquest; i, en tot cas, la coerció no és l'únic tret que caracteritza el Dret. I, d'altra banda —això em sembla que és el més important—, el Dret és fonamentalment un sistema de finalitats, per a la consecució de les quals requereix la utilització d'alguns mitjans, un dels quals són les normes coactives. Aquestes finalitats del Dret han variat en el curs de la història però, en el marc de l'Estat constitucional, s'identifiquen amb els grans valors de l'Humanisme i de la Il·lustració: la igualtat, la llibertat i la dignitat. Per descomptat, els nostres Drets no ens proveeixen d'aquests béns més que en una mesura limitada i, en ocasions (o per a alguns), quasi en cap mesura: el Dret simplement no és la justícia. Però el que vull subratllar ací és que aquests valors no tindrien cap oportunitat de veure's realitzats (ni tan sols en aquella forma tan insuficient) sense l'existència del Dret. I si això és així, aleshores no té molt sentit contraposar, com sol fer-se, el Dret a la moral i a la política. O siga, pensar que la moral és el regne de l'autonomia, de la llibertat, enfront de l'heteronomia que caracteritzaria el Dret; o que les solucions polítiques són les que s'aconsegueixen a través del diàleg i de la negociació, mentre que les jurídiques serien les que s'imposen mitjançant la força. En realitat, els tres components fonamentals de la raó pràctica (el Dret, la moral i la política) formen una unitat complexa, són interdependents: el que fonamenta el Dret, en últim terme, no pot ser més que la moral, i sense el poder polític (estatal o no) el Dret no podria existir; però, al mateix temps, el Dret és també el que fa possible la moral (que puguem actuar com a éssers autònoms en un món tan complex com el nostre), i una funció essencial del Dret és la de regular, posar límits, civilitzar el poder.

De manera que el Dret, almenys en una bona mesura, no és un mal necessari, sinó un bé. Igual que és un bé la medicina encara que per a aconseguir les finalitats d'aquesta (guarir) moltes vegades haja de recórrer a procediments dolorosos i que poden arribar a consistir a destruir teixits, a amputar; i altres vegades, simplement, no aconseguix fer-ho (no aconseguix guarir).

Però a més, la importància del Dret en la totalitat social és considerablement més gran del que sol pensar-se. Molts científics socials (i, en particular, els que tenen una orientació política progressista) semblen haver heretat del marxisme una visió molt esquemàtica de la realitat social, d'acord amb la qual el Dret (igual que el poder polític i les ideologies) està condicionat fortament (abans es deia, *“determinat”*) per l'estructura econòmica de la societat. El Dret seria una sobreestructura sense autonomia pròpia, i d'ací les freqüents exhortacions al fet que el Dret siga capaç d'adaptar-se al canvi social, ja que —se suposa— que no tindria la capacitat de generar aquests canvis. Pensar d'aquesta manera, no obstant això, suposa oblidar-se d'algunes dades no precisament irrelevants i que mostren que en les grans transformacions que (per a bé o per a mal) s'han produït en els últims temps, el paper del Dret ha sigut essencial: no hauríem tingut capitalisme (o no com l'hem conegut) sense sistemes jurídics que asseguraren un grau elevat de previsibilitat, de seguretat jurídica (que, per cert, suposa seguretat en els negocis, però no solament això); sense les declaracions de drets de l'època moderna no podríem entendre molt del que ha sigut la història d'Occident

en els últims segles; i tampoc podríem explicar-nos el fenomen de la globalització si pensàrem que el Dret s'ha limitat a acusar els efectes d'aquell fenomen i que no ha actuat també com una causa d'aquest. En definitiva, també ací caldria dir que el tot social té múltiples dimensions que interactuen entre si d'una manera molt complexa, i que una d'aquestes dimensions —particularment rellevant— és la jurídica.

I amb això passaré ja a precisar una cosa en què hauria de consistir, al meu parer, aquesta matèria a la qual propose anomenar “*Cultura Jurídica*”. Ho faig com un homenatge a una de les grans figures del pensament espanyol de tots els temps: José Ortega y Gasset. Fa ja més d'un segle que va escriure un breu assaig que va titular *Misión de la Universidad* i que és d'una actualitat veritablement sorprenent. Si es deixen fóra algunes exageracions fàcilment salvables, jo crec que en el text d'Ortega es poden trobar algunes de les claus per a una reforma amb sentit de la universitat. I, per cert, com ocorre amb moltes altres de les seues obres, l'origen d'aquest assaig està en una conferència publicada després en un periòdic, fet que em fa fer-me aquesta pregunta inquietant: Hauria acreditat una institució com l'*ANECA* Ortega i Gasset com a catedràtic d'universitat?

Doncs bé, la idea central del filòsof és que la universitat ha de complir tres funcions: transmissió de la cultura, ensenyament de les professions (intel·lectuals), i investigació científica i educació de nous homes de ciència. La primera és, per a ell, la missió principal, i d'ací la seua proposta de creació d'una “*Facultat*” de Cultura que hauria de constituir el nucli de la universitat. Com dic, pot veure's en això una certa exageració; segurament seria més raonable considerar que les tres funcions estan en un mateix pla d'importància; igual que hi ha també exageració a considerar que només els estudiants, i no també la ciència o els professors, haurien de ser el centre de la institució. Però la idea d'Ortega que la universitat hauria d'oferir als estudiants síntesis i sistematitzacions del saber a càrrec d'aquesta Facultat de Cultura (o d'algun organisme universitari que cobrira aquesta funció) té, al meu parer, ple sentit.

Convé aclarir que per “*Cultura*” Ortega (que estava plenament al dia del desenvolupament de la ciència) no entén la cultura de lletres; la distinció entre cultura de lletres i cultura de ciències és completament aliena a la manera de pensar d'Ortega. “*En la nostra època —escrivia— el contingut de la cultura ve en la seua major part de la ciència*” (p. 106)⁵. Però a continuació afegia que “*la cultura no és la ciència*” (p. 102). És a dir, la cultura per a ell és “*el sistema d'idees vives que representa el nivell superior del temps*” (p. 106). Moltes d'aquestes idees provenen de la ciència, però la ciència no consisteix només en això, sinó que fragments enormes d'aquesta no constitueixen cultura científica, sinó tecnicisme científic. Una vida sense cultura suposa, per a ell, “*una vida coixa, fracassada i falsa*” (p. 109), i això val per a tots, també per al científic inculte que formaria part de la classe que ell anomena “*els nous bàrbars*”; per això, les seues referències a “*la peculiaríssima i l'agressiva estúpida amb què es comporta un home quan sap molt d'una cosa i ignora completament totes les altres*” (p. 82); o la precisió que fa quan diu “*la*

5.- Els nombres de pàgina indicats fan referència a l'edició de Santiago Fortuño Llorens (José Ortega y Gasset, *Misión de la universidad*, Càtedra, Madrid, 2015).

ciència és el punt més alt: la ciència, però no el científic. L'home de ciència és una manera d'existència humana tan limitada com una altra qualsevol, i fins i tot més que alguns imaginables i possibles” (p. 98). És important subratllar també la insistència d'Ortega que la cultura no és un element ornamental pel que fa a la formació dels científics o dels professionals, sinó una part constitutiva d'aquesta, un ingredient necessari per a poder ser un bon científic o un bon professional.

Doncs bé, en assenyalar quins serien aquestes grans disciplines culturals, Ortega no hi esmenta el Dret, però això no vol dir que no puga assignar-s'hi un lloc, una funció, en la seua Facultat de Cultura. L'ensenyament superior que hauria de rebre un home mitjà per a fer d'ell un home culte hauria d'incloure, segons Ortega: la imatge física del món (Física); els temes fonamentals de la vida orgànica (Biologia); el procés històric de l'espècie humana (Història); l'estructura i el funcionament de la vida social (Sociologia); i el plànol de l'Univers (Filosofia) (p. 95).

El Dret, com hem vist, constitueix un aspecte fonamental per a entendre l'estructura i el funcionament de la vida social i, per això, formaria part del que ell anomena Sociologia; avui diríem probablement de les Ciències Socials. Però convé aclarir que el Dret com a tal no és una ciència; és un fenomen, un tros de realitat. El seu estudi pot ser objecte de ciència, però el tipus de saber que s'ofereix en les Facultats de Dret —el saber jurídic tradicional— no té les característiques del coneixement científic, igual que ocorre, d'altra banda, amb altres disciplines pràctiques (no interessades, diguem, a conèixer per conèixer, sinó a utilitzar el coneixement per a obtenir alguns resultats pràctics) com la medicina, les enginyeries, l'arquitectura o la informàtica. No obstant això, hi ha també una gran diferència entre unes i una altra: mentre que les últimes disciplines esmentades es basen en coneixement científic (física, matemàtiques, biologia...), la ciència, en sentit estricte, no fa un paper massa rellevant en la cultura jurídica. El fonament d'aquesta última es troba, més aviat, en l'experiència històrica, en la filosofia pràctica i en un complex conglomerat de tècniques (amb una certa base en la lingüística, en la lògica, en la sociologia, en l'economia...) bolcades a la resolució de problemes pràctics i que s'han format al llarg de molts segles; no cal oblidar que el saber jurídic és el de més llarga data entre els sabers socials. El jurista experimentat, proveït d'algunes capacitats intel·lectuals i que s'haja esforçat per tenir una formació integral, pot arribar a adquirir el que caldria anomenar *“sentit comú jurídic”*, una habilitat especial que el situa en condicions òptimes per a comprendre els problemes socials i suggerir-hi solucions.

Ara bé, quins aspectes d'aquesta cultura jurídica haurien de passar a formar part del patrimoni d'un home culte? I com seria possible dur a terme aquesta activitat de transmissió cultural? També ací, el suggeriment d'Ortega és precís. No es tractaria —ens diu— que l'home culte haja de posseir la ciència física mateix, o la biologia, la sociologia... sinó *“la idea vital del món que aquesta [la física] ha creat, la idea històrica i biològica, aquest pla filosòfic”* (p. 81). Traslladat al Dret, no es tractaria llavors de transmetre els continguts (corresponentment abrejats) d'un ordenament jurídic, ni tampoc els tecnicismes de l'ofici de jurista; això ha de quedar per a la Facultat de Dret. El que

caldría transmetre són les grans idees jurídiques que ens permeten comprendre molt del món social i ens ajuden a desenvolupar-nos-hi. Però quines són aquestes idees?

Doncs, indubtablement, les que resulten d'un examen (que hauria de ser, sobretot, històric i funcional) de les institucions comunes a tots o a quasi tots els sistemes jurídics: la idea de contracte, de propietat, de jurisdicció, de llei, d'il·lícit, de drets i deures, de norma, de justícia, d'interpretació, de drets humans, d'Estat de Dret... Faré una referència breu a aquestes dues últimes perquè s'entenga millor el sentit de la meua proposta.

Els drets humans no han existit sempre. Són una creació —un invent— de la modernitat, que va lligada a l'aparició del capitalisme, a la formació de l'Estat modern, al desenvolupament de la ciència experimental, a la reforma protestant i a l'individualisme. Es van originar a Europa, però el valor que tenen és universal, és a dir, la idea de drets humans pressuposa l'universalisme moral; una cosa semblat al que ha passat amb la ciència moderna: les seues lleis i el desenvolupament tecnològic que han permès valen amb independència de les circumstàncies històriques i geogràfiques en què van sorgir. Como els drets no són entitats naturals, sinó construccions humanes i summament vulnerables, cal desenvolupar-los i que protegir-los, i per a això no hi ha altre remei que recórrer, almenys en algunes ocasions, a la coacció. Els drets són, d'alguna forma, entitats duals que viuen a cavall entre el món de la moral i el del Dret. Aquests han produït —per a utilitzar una frase feliç d'un filòsof d'una època anterior a la nostra, Jürgen Habermas— que la moral haja emigrat a l'interior dels sistemes jurídics, encara que això no vulga dir que haja deixat de tenir sentit contraposar el Dret a la moral: en realitat hi ha tant una moral interna al Dret, com una moral que hi és externa, ja que el Dret —inclòs el de l'Estat constitucional— no és necessàriament just.

I si els drets humans suposen d'alguna manera la moralització dels sistemes jurídics, l'Estat de Dret, el *rule of law*, significa la juridització, la submissió a normes jurídiques, del poder polític. En termes clàssics, el govern de les lleis enfront del govern dels homes; o, segons el cèlebre *dictum* de Ciceró, la idea que hem de ser serfs de les lleis per a poder ser lliures: l'imperi de la llei (juntament amb la divisió de poders, la legalitat de l'Administració i les garanties dels drets i de les llibertats fonamentals) constitueix, efectivament, un requisit fonamental de la noció d'Estat de Dret i una condició necessària perquè pugua haver-hi una vida civilitzada. Però és important entendre bé en quin sentit hem de considerar-nos “serfs” de les lleis. No significa que les normes jurídiques hagen d'interpretar-se forçosament d'una manera literal ni tampoc que el Dret haja de regular tots els aspectes de la vida social.

Per estrany que pugua semblar a alguns, qui ha adquirit una cultura jurídica sap que l'arbitrarietat (prendre decisions no basades en criteris comprensibles, raonables i universalitzables) és la negació del sentit comú jurídic; però sap també que el Dret exigeix, en ocasions, recórrer a l'equitat, o siga, un exercici adequat, ponderat, de discrecionalitat, fet que suposa interpretar les normes tenint en compte les raons subjacents d'aquestes (anar més enllà de la pura literalitat), precisament per a evitar un tipus d'arbitrarietat que consisteix a tractar de la mateixa manera allò que requeriria un tracte diferenciat. I els (bons) juristes solen ser també els menys partidaris de juriditzar-ho tot: com els qui saben

beure, fan un ús moderat dels instruments jurídics, ja que comprenen que més Dret no significa necessàriament més llibertat, més justícia (no rarament significa el contrari); de la mateixa manera que una ingesta immoderada d'alcohol no produeix més alegria, major felicitat.

Tot això té una clara aplicació a la vida universitària. El desenfrenament reglamentista i l'afany baremador, que van anar de la mà de la burocratització extrema que va caracteritzar la institució, són indicis clars que les decisions es prenen d'una manera arbitrària; pot tractar-se d'una arbitrietat involuntària, però no per això menys nociva. I la pretensió de regular jurídicament tots els aspectes de la vida universitària, la qual cosa va fer configurar les relacions entre els professors i els estudiants com si es tractara simplement d'un contracte de prestació de serveis, és alguna cosa pitjor que un despropòsit: significa destruir per complet la noció de relació educativa. Els estudiants no són els clients de la institució universitària, com els pacients no són tampoc els clients d'un hospital.

L'última cosa que vull dir és la següent. En cert sentit, la transmissió de cultura jurídica és encara més important que la de cultura científica. Doncs, al cap i a la fi, les lleis de la física o de la biologia segueixen valent el mateix, o siga, segueixen funcionant, amb independència que les coneguem o no, que les compartim o les rebutgem. Però això no ocorre en relació amb el Dret, perquè la realitat jurídica no és de caràcter natural, sinó convencional. Un sistema jurídic no pot funcionar bé si no hi ha prou nombre d'agents que en compartisquen els valors, que compreguen el que significa realment tenir drets, viure en un Estat constitucional, què és el que raonablement es pot exigir a un jutge, quan té sentit reglamentar jurídicament una relació, etc.”

—Rector X: “T'agraïm molt l'esforç que has fet. Però se'ns ha fet una mica tard (la teua presentació ha sigut més llarga del que jo suposava), de manera que el millor serà deixar la discussió per a una reunió pròxima. Així tindrem, a més, més temps per a poder pensar en el que ens has plantejat”.

És molt probable que aquella reunió anunciada pel rector arribe a tenir lloc. Però com que no serà fins d'ací a trenta anys, de moment potser no podem fer una altra cosa que esperar.

Moltes gràcies!